

»Kettős tárgy« — »kettős alany«?

(Az „Anyja látszik jönni” mondat típus elemzéséről)

I.

Az „Anyja látszik jönni”-féle mondatok szerkezeti kérdéseivel, eredetével stb. tudomásom szerint nyelvtanaink, szaktanulmányaink általában nem foglalkoztak, s pl. még az „Anyját látja jönni” (Arany) és az „Anyja látszik jönni” típusnak egymáshoz való viszonyát sem vizsgáltuk meg részletebben. Ezt a feladatot szeretném most elvégezni.

Mindenekelőtt a tárgy-as-cselekvő formát fognám vallatóra, tehát munkámat az ún. kettős (régies műszóhasználattal: két) tárgy taglalásával kezdem; erre vonatkozólag ui. eddigi szakirodalmunk is elég nagy anyagot gyűjtött össze.

Két — vagy akár több — tárgy tudvalevőleg könnyen akad mondatainkban; a fönti elnevezést azonban nem alkalmazzuk valamennyi típusra.

a) Nem illik arra, amelyet általában két-, illetőleg többtagú tárgynak nevezünk, például erre: Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát, Parittyaköveit, öklelő kopjáját (Arany: Toldi, Előh.); Hatalmat, húst a dolgozóknak! (József A.: Szocialisták).

b) Nem vonatkoztatjuk az olyan szerkezetekre sem, amelyekben a tárgyak egymástól többé-kevésbé függetlenül, más-más mondatrészek bővítményeként fordulnak elő: [A polgármester] *cvikkerét* feltéve, jobban megnézte a vasúti *feladóvevényt* (Móricz: Rokonok 266). Itt az első tárgy (a *cvikkerét* szó) a *feltéve* határozónak, a második (a *feladóvevényt*) ellenben a *megnézte* igei állítmánynak a bővítménye. Ilyen ez a mondat is: „*Elfelejtettem megszózni*” — panaszkolta [Brányikné] *száját* nyalogatva (Déry: Felelet I, 11). Most az első tárgy — az idézet egésze — a *panaszkolta* igei állítmánytól függ; a *száját* tárgy ellenben a *nyalogatva* határozónak a jelentéskörét szűkíti meg.¹

c) Sőt nem is azt a fajta szerkezetet jelöljük az említett műszóval, amelyben az egyik tárgy a másiknak alá van rendelve, ahol tehát tárgyak láncolatá fordul elő. Lappangva ilyen volt utolsó példánk idézetében is: ott ui. az *elfelejtettem* igei állítmánytól függ a *megszózni* főnévi igenévi tárgy; ehhez azonban gondolatban még odaértjük az *ezt* [értsd: a májat] mutató-

¹Itt említem meg, hogy a *sokat*, (*egy*) *kicsit* stb. bővítmény gyakran nem tárgy, hanem határozó a mondatban. Pl.: Inkább szednéd rendbe magadat *egy kicsit* (Nagy I.: Nincs megállás 49). Az ilyen szerkezeteket tehát most egyáltalán nem veszem figyelembe.

névmási tárgyat is. Világosabb példák: nem bírja *lát*ni otthon a nyomort (Móricz: i. m. 175); nem is kívánok *egy pincét kiinni* (Kosztolányi: Szeptemberi áhitat); Az objektív *valóságot* hűen *tükrözni* akaró művészek... tökéletesítették realista alkotómódszerüket (Csillag 1952, 896).

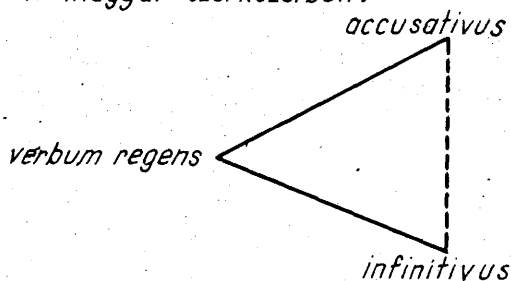
Én valaha SZINNYEI JÓZSEFnek Rendszeres magyar nyelvtanából (17. kiad. 83) tanultam meg, hogy főképp a *lát*, a *hall*, az *érez*, a *hagy* és az *enged* ige járhat „két tárgy”-gyal: egy főnévi igenévivel meg egy (másfajta) névszóival. S a példák azt is megmagyarázták, amit a szűkszavú elméleti szöveg már nem emelt ki: az utóbbi (a más névszó) tárgy nem tárgya a főnévi igenévi tárgyban kifejezett cselekvésnek, hanem ellenkezőleg: ennek hordozója, végzője, azaz logikai alanya. Részben ismert (újabbkori) irodalmi nyelvi példakon bemutatva: a) *képedet lát*ám a' hajnal árjain *lebegni* (Kisfaludy K.: Aurora 1822, 49); *Anyját lát*ja *jőni* a korlátok felől (Arany: Toldi XII, 16); Ahonnan *lát*ni... | a széles utcán *mászni* az apró embereket (Babits: Dal prózában); b) *Hall*ot-tam én szép szavának | *Ezüst hangját zengeni* (Kisfaludy S.: Kesergő szer. 90. dal); *hall*od é a' *keselyüket vijjogni* (Döbrentei G.: Aurora 1822, 88); *S hall*om *zihálni* sziklatömbű melled! (Tóth Á.: Két régi költő — Berzsenyi); c) *Érez*... nagy lelkéből | *Szent lángokat csapongani* (Kölcsey: Andalgasok); *Polgár is szorulni* *érez* *szívét* (Eötvös: Magyarország 1514-ben II, 357); *Phépy Ernő közeledni* *érez* *vén* [a színésznő] *halálát*... , addig járt a nyakára, hogy... (Szabó P.: Új föld I, 127); d) Nem *hagyt*a *cselédit* — ezért öli bú — | *Vele halni meg*, ócska ruhába! (Arany: Szondi két apródja); *Ne hagyt*atok *aludni senkit* (Babits: Fortissimo); *Kardics bácsi az írást hagyt*a *megszáradni* (Móricz: Rokonok 164); e) *őket* honukba *visszaevezni* *engedje* (Fábián G.: Osian 153); *Ne engedje leányát* napon *járni* (Shakespeare — Arany: Hamlet 45); vétek lenne *kisiklani* *engedni* (a másik tárgyat csak odaértjük, s az egész szerkezet a mondatnak bővítőmennyiség alanya; Mikszáth: A Noszty fiú esete³ I, 49)².

Ez a mondatforma az utóbbi 150 évben igen-igen gyakori, főleg irodalmi és köznyelvünkben; de már a kódexekből is elég sok tiszta példát ismerünk rá. Vö. pl. JókK. 43: *lata* egy zepp *tewzeslangot*... zent ferenc feyre *le zallanya* (= vidit unam flammam... descendentem); BécsiK. 170: *latoc okét* egbè *zèrkenny* (= vidimus eos pariter commisceri); JordK. (RMNy. V, 573): Mikoron *lata*ngyatok *az felhot* napkelettről nap esettre *zallany* (= Cum videritis nubem orientem ab occasu); JókK. 43: *halla* *ewtett* *zolny* (= audivit eum loquentem); uo. 71: *Myglen* az fenesseges *alazatosagot* ew lelkeben nem *erzene lenny* (= sentire adesse); sonha *ewtett* *bewnbe* nem *hagya*u^{la} *esni* (= cadere... permittebat); JordK. (RMNy.V, 550): *hoy eng hed nee hűcket* azokban *menny* (= ut permitteret eis [!] in illos ingredi); stb.

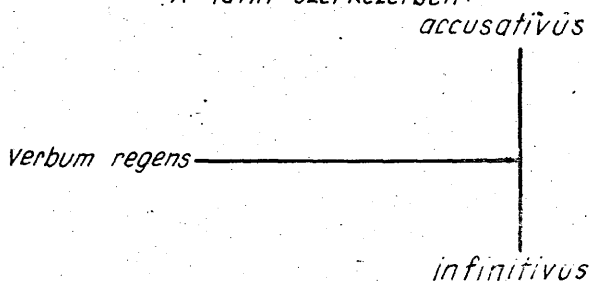
² Más igéknek (*néz*, *szemlél*, *észrevesz*) hasonló szerkezeteit, továbbá a *lát* műveltető származékának ilyenféle használatát stb. elég bőven igazolom a PAIS DEZSŐ szerkesztette Nyelvünk a reformkorban c., sajtó alatt levő tanulmánykötetben. Egyéb példáimból csak mutatóul említem: a' *Nimfák' seregét*... táncznak *eredni* szemlélem (Baróti Szabó: Vers-koszorú 99): mint egy erdőt, úgy *szemlélik őket együttállni* (Batsányi: ÖM. I, 195).

LEHR ALBERT — Aranyt magyarázva — többször foglalkozott a „két tárgy” összefüggéseivel (Toldi Comm. 464 kk.; MNy. I, 320 és XIII, 89); szerinte itt a „Ki látott (vívó) galambot” és a „Ki látta (galamb) vívását” tárgy egyesült egy mondatba. Az ő nyomdokain haladt GOMBOCZ ZOLTÁN (Nyr. XXVII, 437—8 és Syntaxis [1951-i kiad.] 49—50) meg nagyobbreszt KLEMM ANTAL (Magyar történeti mondattan 385—6) is. Felfogásuk nem tagadja a magyar szerkezetnek a latin *accusativus cum infinitivo* (*Scio Ciceronem consulem esse*) formához való némi hasonlóságát; mégis inkább az attól való eltérést hangsúlyozza. A különbséget abban látják, hogy a latinban az *accusativus cum infinitivo* egészen van alárendelve a „*verbum regens*”-nek; a magyarban ellenben külön-külön tartozik az ígéhez a két tárgy. A magyar mondatban tehát csak egyszerű mondatrészek vannak, a latinban pedig teljes, mellékmondat-értékű szerkezet. GOMBOCZ vázlatos ábrájával szemléltetve:

A magyar szerkezetben:

A latin szerkezetben:

S éppen mivel a mi nyelvünkben a nem főnévi igenévi tárgy még a főige tárgyának, nem pedig az infinitivusi szerkezet alanyának érződik, „a magyarban csak olyan igék mellett fordulhat elő efféle kettős tárgy, amelyek mellett a névszói tárgy külön is

előfordulhatna”; sőt még ezekkel sem bármikor.³ A viszony, illetőleg a szerkezet keletkezése LEHR okoskodása szerint tehát így magyarázható meg: a magyarban volt *látja az anyját* szerkezet, de volt *látja (a) jövését* alakulás is; ezekből jött létre aztán a mai „két tárgy”-as mondatforma: *látja az anyját jönni*. (LEHR — láttuk — más példamondatot használ.) — Költőinknél előfordul ugyan ennek a szerkezetnek szélesebb körű — pl. mondást, vélekedést jelentő igékkel való — alkalmazása is, de ez az általános vélemény szerint „kissé idegenszerű” (GOMBOCZ, i. m. 50).⁴

Megjegyzendő azonban, hogy SZEGLETI ISTVÁN, A főnévi igenév Arany Jánosnál (NyF. XXIII) 23 kk. „fölsőleges”-nek, „nem szükséges”-nek mondja a magyar formának a latin szerkezettől való éles elkülönítését. Sőt, szerinte accusativus cum infinitivo „A magyarban rendszeren a *lát, hall, érez—hagy, enged* igék mellett fordul elő.” Ennek megfelelően tehát SZEGLETI a mi kettős tárgyú szintagmabokrunkat idézett művében — eléggé merészen — „Az accusativus cum infinitivo” című fejezetben is tárgyalja. Anyagbeosztásában azonban még saját szempontjai szerint is vannak kisebb homályok, következetlenségek; kivált a két legvitásabb igével: a *hagy*-gyal és az *enged*-del kapcsolatban. A következő mondatban pl. pusztán főnévi igenévi tárgyról beszél: *H a g y j e p e d n e m*; akárcsak mint ezekben: *H a g y j a d f e l e d n e m*; *E n g e d d h í r ű l a d n o m*; *E n g e d d l á t n o m ű k e t*; stb. (i. m. 22). Az utóbbi három példában kétségtelenül jogos is ez, mert bennük a további tárgy már a főnévi igenévi tárgytól, azaz láncszerűen függ, nem pedig közvetlenül az igei állítmánytól. (A *felednem* és a *hírül adnom* esetében ezt a másodrendű tárgyat csak odagondoljuk, a *látnom* mellett azonban ki is tettük: *őket*.)⁵ Ellenben az első mondatban bizony kétséges. Egyrészt talán itt is már „kettős tárgy”-a van az *engedj* igei állítmánynak: az odaértett *engem* személynévmási és a kitett *epednem* főnévi igenévi tárgy; s az előbbi az utóbbiban kifejezett cselekvéscsalomnak a hordozóját, logikai alanyát nevezi meg: *én* (epednék, ha engednél); mint szinonim igével s kitett névmási tárggyal Jóska mondatában látjuk: *h a g y j e n g e m e t a m a g a m m ű d j á n j á r n i* (I mlény 1844, 1:2). Ezt a típust pedig SZEGLETI egyébként, mint említettem,

³ KLEMM, i. m. 386 szavaival: „még ezen igék mellett sem használható ily kettős tárgyú szerkezet, ha: 1. az ige más értelemben van használva: *lát* = tapasztal, meg van győződve; *hall* = értesül; *hagy* = parancsol, rendel; ha műveltető ige helyett használatos a *hagy, enged* ige. Az ily értelmű igék mellett ui. nem volna használható külön is az illető névszói tárgy ... 2. Ha nemcsak a főigét, hanem valamelyik tárgyat is erősen kiemeljük ... *Látja, hogy az anyja jön, mégse várja be. Látja, hogy jön az anyja, mégse megy elébe.*”

Persze szerintem nemcsak a mellékmondati szerkezettel állíthatnánk párhuzamba a kettős tárgyat. Aranyak pl. „*Látom most napomnak végső hanyatlását*” (Toldi e. I, 28) mondatában elvont cselekvést kifejező birtokosjelzős tárgy felel meg neki. Ebben a mondatban (stilisztikailag szépen) szintén nem alakíthatjuk át a szerkezetet kettős tárggyá; de már az „*Én is láttam a napot lenyugodni*” mondat helyett bizvást mondhatjuk: „*Én is láttam a napot lenyugodni.*” Stb. Az átalakításnak néhány kérdésére különben alább még visszatérek.

⁴ SIMONYI Zs. Rendszeres magyar nyelvtanában (2. kiadás, 1880, 157) nagyjában ugyanezt tanította: „Vannak ... esetek, melyekben szintén van főnévi igenév és még egy tárgy, de mind a kettő az igének tárgya. Ehhez a szerkezethez hasonlít a latin *accusativus cum infinitivo*, de a magyarban csak érzéklést jelentő igéknél (*lát, hall, érez*) és a *hagy* és az *enged* igéknél fordul elő ...”

⁵ Az, hogy a *hagyjad, engedj* igei állítmány személyragja éppen ennek a főnévi igenévtől függ, másodrendű tárgynak a határozott voltára utal, nem szorul külön magyarázatra.

accusativus cum infinitivo néven s külön fejezetben tárgyalja. Másrészt persze az is lehet, hogy Arany nem az *engem* tárgyat, hanem a *nekem* részeshatározót értette oda, s akkor nem volna helytelen SZEGLETI osztályozása; legföljebb saját alábbi kategóriájától nem tudnám elkülöníteni. Másutt ti. ezt mondja a tanulmány: „Vég határozói főnévi igenévvel kapcsolódnak az *ereszt, bocsát, segít, hagy, enged, ad* igék” (15); s igazolásul ilyen példákat is idéz: *Pihenni* eresztik; Gyomra *tekergeni* hagyja. (Ezekben SZEGLETI nem is műveltető igei körülírást lát, mert azt meg a fentebb említett főnévi igenévi tárgy csoportjában tárgyalja: i. m. 22.) Most idézett két szerkezete azonban szerintem hajszára olyan, amelyet másutt accusativus cum infinitivo néven vizsgál: *Engedi azt kilövelni; Vergődni hagyta Piroskát*; stb. Hiszen a „Pihenni eresztik” és a „Gyomra tekergeni hagyja” mondathoz szintén odaértjük a névmási — vagy az előzőleg fogalmilag is meghatározott, megnevezett — tárgyat, s ez egyben a *pihenni, tekergeni* cselekvésnek a hordozóját is megjelölné: *őt, azt* stb. Képtelenség volna a magyarban olyan nyelvtani beosztás, amely a „Hagyj engem epedni”, „Pihenni eresztik *őt*”, „Gyomra *őt* tekergeni hagyja” mondat igenévet accusativus cum infinitivo-beli tárgynak elemzi; a szokásosabb „Hagyj epedni”-ben egyszerű tárgyat, a „Pihenni eresztik”, „Gyomra tekergeni hagyja” formában pedig véghatározót⁶ lát!

Én magam azonban szintén úgy érzem, hogy a fönti — LEHR-féle — magyarázat nem világítja meg eléggé megnyugtatóan a magyar mondattani fejlődést, s felfogásunkat legalábbis újból és több oldalról meg kellene erősíteni. Két fő aggályom van. Az egyik elsősorban történeti: kiindulhatunk-e abból, hogy az „Anyját látja jóni” szerkezetbeli kettős tárgy úgy és azért jöhetett létre, hogy a magyarban a *lát* mellett lehetett *anyját*-típusú névszói tárgy is, meg *jönni* = *jövését* típusú igenévi tárgy is? A másik inkább egy esetleges következtetésből fakad: ha az „Anyját látja jóni” mondatban elfogadjuk a „kettős tárgy” felfogást, akkor nem kell-e a párhuzamos „Anyja látszik jönni” mondat típusban viszont szükségképp „kettős alany”-ről beszélnünk?

II.

Lássuk tehát a főnévi igenév szintaktikai funkciójának kérdését, illetőleg a tárgyas-cselekvő „Anyját látja jóni” szerkezet kialakulását!

HERMANN PAULnak Prinzipien der Sprachgeschichte⁵ c. műve egy kissé indoeurópai ízü szemlélettel (terminológiával?) fogalmazza meg a magyarázatot: „Az infinitivus, mint az alaki elemzés igazolja, egy nomen actionisnak esete, s eredete szerint a névszónak egyébként igéhez való kapcsolódására [Verbindung] érvényes szerkesztésmódok [Konstruktionsweisen] analógiája szerint kell alkalmaztassék [muss . . . gesetzt sein]” (364). A kettős tárgyra PAUL nem a mi fönti igéink megfelelőit vizsgálja, hanem pl. az „Er lehrte mich französisch sprechen” mondatot (295). Az infinitivust ebben — előbb idézett szemléletének megfelelően — az ige második tárgyának magyarázza (ti. a névszói-névmási tárgyhoz képest másodiknak), amely aztán szintaktikai eltolódással a cselekvő alanyát megnevező első tárggyal

⁶ A véghatározó nyelvtani műszót most általában forrásaimhoz hasonlóan igyekszem használni, anélkül, hogy az esetleg ehhez fűződő terminológiai kérdéseket megbolygatnám.

került szorosabb egységbe: accusativus cum infinitivóba. (PAUL itt az infinitivuson belül persze a német szaknyelv *Objekt* szavával egybefoglalja a mi tárgyunkat és határozónkat!)

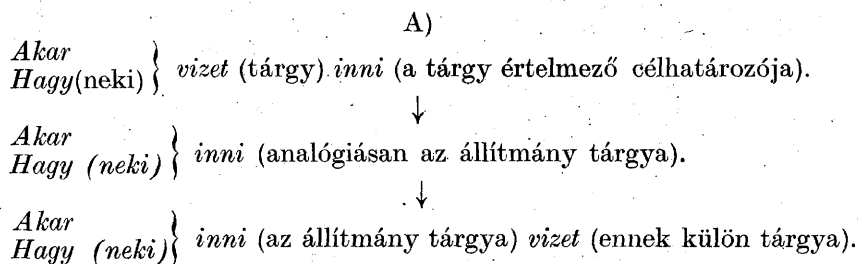
SIMONYI ZSIGMOND már 1896-ban mintha egy kissé konkrétan fogta volna meg a kérdést (már ti. éppen a magyar fejlődés szempontjából!): „Az infinitivus minden nyelvben egy-egy elvont főnévnek (nomen actionis) határozói, még pedig többnyire irányhatározó esete, és eleinte csak vég- vagy célhatározó értéke van. Csak midőn idővel megmerevedik az alakja, veszi fel sok nyelvben a ragtalan főnév jelentését . . . ; a magyarban csak annyiban, hogy alanyul és tárgyul szerepelhet (kivételesen . . . birtokos jelzőül is)” (TMNy. 508; vö. még MHat. II, 289 kk. is). Hasonlóképp vélekedik KLEMM ANTAL is: „A *-ni* végzetű igenév az *-n* képzős igenév lativ[usi] (*-é*) ragos alakja, azért eredetileg cél- és vég határozó, ebből azután tárgyi és alanyi szerepe fejlődött” (i. m. 260; a felfogás történetére vö. B. LŐRINCZY É, A Königsbergi Töredék és Szalagjai 100). — GULYÁS ISTVÁN 1898-i Rendszeres magyar nyelvtanában már ezt olvassuk a főnévi igenév végzetéről: „A *-ni* eredetileg véghatározásra szolgáló rag volt. Ez a szerepe fenmaradt máig némely vidéken az ilyen kifejezésekben: *papni* megyek = a papékhoz. A *-ni* rag ezen véghatározó jelentését azonban ma már nem érezzük s innen van, hogy a *-ni* ragos főnévi igenevet nemcsak *tárgynak*, hanem *alany*nak is használjuk” (157). MÉSZÖLY GEDEON szintén ezt tanítja: „A *-ni* képzős igének [!] eredeti jelentése: célhatározás”, s „maga a *-ni* infinitivus-képző a lativusi rag, azonos avval a *-ni* lativusi raggal, mely ma csak némely nyelvjárásban él: *'papni* megyek', *'papnyi* megyek' = 'a paphoz megyek'" (Nyelvtört. fejtegetések a HB. alapján 18–9; vö. KÁLMÁN BÉLA: MNy. XLVIII, 18). Ugyanígy az azonos alakú lativusragból származtatta SZABÓ DEZSŐ a vogul (manysi) *-ne* (régies) infinitivusképzőt (NyK. XXXIV, 426).

Látni való, hogy részleteiben bármelyik magyarzatot fogadjuk is el a *-ni* képzős igenév eredetéről, ennek a *lát* stb. mellett is csak határozó funkcióját tekinthetjük elsődlegesnek, s ebből kell kiindulnunk.

PAULnak „Franciául *beszélni* tanít (*engem*)” példájában a *beszélni* részt a mi nyelvtani munkáink szintén vég határozónak mondanák. Így SIMONYI (MHat. II, 294) szerint „véghatározó infinitivus” van a szokás, szoktatás, tanítás kifejezései mellett, pl. *tűrni* és *remélni* meg tanít (Arany: Fiamnak). KLEMM (i. m. 261) szerint is „Vég határozóul szerepelnek az *-n* képzős [= főnévi] igenevek a vlmihez fogást, vlmire készülést, jutást, ráérést, érzést, engedést, segítést, törekvést, kényszerülést, kényszerítést, szoktatást, tanítást jelentő igéknél” stb.; pl.: *Meg-tanít a' bor szólni* (Kisv. Adag. 532). Eszerint PAUL német nyelvtani szemléletével (műszavával?) ellentétben véghatározót kell látnunk következő mondatunk igenevében is: *Pedig a természettudományokat is a filozófia szülte, az tanította meg önt is kérdezni* [= a kérdezésre] (Déry: Felelet I, 45). Ugyanez alapon azonban a *hagy, enged, ereszt, bocsát* mellett is arról kellene beszélnünk. SIMONYI, i. m. II, 293 nem is tárgyi, hanem „véghatározó infinitivus”-t lát egy sereg ilyen példában: *magát halni eresztette* (Népk. III, 9); *Az ő jó lovokat folyni bocsátta* (Tin. 295); *hagyjatók nőni* (= *sinite crescere*, MünchK. 38). KLEMM a fenti idézetben szintén említi ugyan az *eresztést, engedést* jelentő igék melletti véghatározó igenevet, de példát nem közöl rá; ellenben visszatér rá 279–80. lapján, a tárgyi sze-

reprevaló átmenet kérdésénél: „Mivel az átható igével együtt jár a tárgy képzete, azért a nyelvérzék a *-ni* végzetű igenevet, melyre az átható igében kifejezett cselekvés irányult, tárgynak fogta föl... *Akar, kíván, igyekezik, óhajt, szeret vizet inni* eredetileg a. m. *akar, kíván stb. vizet ivásra. A névszói tárgy elhagyásával még inkább tárgynak érezhető az igenév: akar, szeret stb. inni. . . . Hagytam, engedtem futni* = hagytam, engedtem őt futásra.” Stb. — Szerintem a *hagytam (őt) futni* szerkezet igeneve aligha tekinthető másnak, mint legfőljebb véghatározóból a tárgy felé eltolódó bővítménynek; a *hag yok neki inni* mondatbeli igenév tárgyi szerepeui. már talán kialakultabb. Egyébként KLEMM — imént idézett példái szerint — az *igyekezik inni*-ben is hajlandó már tárgyat látni, holott szerintem az *igyekezik (igyekszik)* még inkább véghatározóval járó, tárgyatlan ige. (Egyszer-egyszer persze akad példa a tárgyas ragozására is, de ez nem lényeges!) Így ti. voltaképpen KLEMMnek — saját szempontjából — már a „Megtanít a' bor szólni” példa igenevében is tárgyat kellett volna látnia, hiszen a „Megtanítja valakinek az egyszeregy” mondatban lévő névszói tárgy analógiáját itt is figyelembe vehetné. S hasonló a régi *ké sz t, kis z t*, a mai *kény szerít* (valakit, valamit cselekedni) ige szerkezete is — hogy tovább ne folytassam.^{6, 7}

A *lát, hall, érez* ige tárgyalt szerkezete dolgában így — az *akar* és a *hagy* ige most tárgyalt fejlődéséhez viszonyítva — még furcsább a szokásos magyarázat:

⁶ A főnévi igenévnek ez az átmeneti használata a magyar nyelvtanokban sok következetlenségre vezet. SIMONYI főntebb már idézett 1880-i iskolai nyelvtana a 156. lapon a *bégni kezd* szerkezetben tárgyat lát, a 175. lapon az *énekelni kezd*-ben véghatározót; ugyanígy ellentétes a *pihenni vágy* kétféle szemlélete (156, 176) s a *szokott járni* és a *dolgozni szokott* (156, 175) szerkezet elemzése is.

⁷ A sok hajszálfinom árnyalat, átcsapás, ingadozás főként az iskolai oktatásban nehezíti meg rendkívül a főnévi igenévi mondatrész elemzését. Ha viszont egészen egységes, világos, egyszerű kategóriát akarnánk, nekünk is valami általános „főnévi igenévi bővítmény” megjelölést kellene alkalmaznunk. (Az orosz *dopolnyenyije* vagy a német *Infinitivobjekt* elnevezésű mondatrészen belül pl. az iskolai munkában nem különülnek el pontosabban a mi műszóhasználatunk szerinti tárgy s a különféle határozók.) Ez azonban eléggé eltérne általános mondattani szemléletünktől, s esetleg itt-ott sematikussá is tenné az elemzést. — Ha viszont ezt nem vállaljuk, a főnévi igenévnek irányhatározó → tárgy stb. fejlődési határsávjában mindig lesznek ingadozások. SZEGLETI (17–8) pl. már állapothatározót lát a „*Fürödni van*” mondatban; KLEMM i. h. 261 (SIMONYI, MHat. II, 295–6 mintájára) viszont még célhatározót: „*Helyben éltelt kifejező igék mellett is előfordul célhatározóul a -ni végzetű [!] igenév, az ily igék ugyanis néha praegnansan a helybenlélt megelőző mozgást is kifejezik: Odavótak a gyürüt keresni*” stb. (Bizonyos nyelvhelyességi tanulságok is összefüggenek a határozó → tárgy kategóriával; l. Nyr. LXXVIII, 118–9 és PAIS DEZSŐ (szerk.), Nyelvünk a reformkorban e., sajtó alatt levő kötetben közzétett adataimat.

B)

Ellenben a LEHR-féle elgondolás szerint:

Látja az anyját (tárgy). }
 Látja jönni = jövését (tárgy). } → Látja $\begin{array}{l} \text{az anyját} \\ \text{jönni.} \end{array}$ (kettős tárgy)

Az *akar*, a *hagy* esetében a jelzett fejlődés egészen valószínű. Az „Akarsz pénzt szórakozásra?” mondat célhatározója, a „Tetszésére, vesszendőbe hagyja a dolgot” példa véghatározója még ma is világosan igazolja, hogy a főnévi igenév főnti elemzése mennyire reális. A *lát*, *hall*, *érez* esetében viszont pusztá főnévi igenévi bővítmény nem is lehet (főleg ha a ritka és nem jelentős „Nem látok már olvasni, sötét van!” célhatározó típust nem tekintjük). Van ellenben ma is *-nek* ragos névszói állapothatározó: valaminek, valamilyennek *lát*, *hall*, *érez* (vkit, vmit). Már a XIV. sz. első felében is: Tudýuc latíuc evt scuz leannac (KT.). Az ilyen praedicativusi-nuncupativusi állapothatározó kifejezője pedig bizvást lehetett valaha egy lativusi értékű főnévi igenév: hisz a mai *-nak*, *-nek* rag ősi funkcióját is többnyire az irányhatározásban szoktuk látni. (SIMONYI 1880-ban — említett iskolai nyelvtanának 179. lapján — a *lát* ige *-nek* ragos bővítményét még „véghatározó”-nak is nevezi.) Szerintem tehát a „Látja az anyját jönni” mondat főnévi igeneve eredetileg szintén olyan praedicativusi-nuncupativusi állapothatározó volt, amilyen a *-nek* ragos névszó ma is, vagy régebben olykor az *-é* lativusi ragos is volt, vö. *semmié* tart (GOMBOCZ, i. m. 131). Első jelentése hihetőleg efféle lehetett: '(látja az anyját) közeledőnek, jöve, jöttében, mint aki jön'.

Mielőtt a további határozó → tárgy fejlődésnek útját részleteiben is megvizsgálom, először is azt kell látnunk, hogy a rokon nyelvek meg a régi nyelv igazolják-e (vagy legalább megengedik-e) az igenévnek ez eredetibb állapothatározó szerepét; illetőleg meg kell néznünk, van-e a *lát*, *hall*, *érez* jelentésű igék mellett más finnugor nyelvekben is hasonló igenévi változás.

Meg kell vallanom, hogy összehasonlító irodalmunk alapján nem látom egészen kétségtelennek, hogy számolhatunk-e legalább az ugor alapnyelvben ilyenféle mondat szerkezetek csiráival; de a föltevés maga nem alaptalan. Először POLAY VILMOSNAK általánosabb megállapításait idézném: „A vogul [= manysi] infinitivus, mint a példák többsége bizonyítja, eredetileg bizonyos célzatosságot, valamire való irányulást fejezett ki, s legnagyobbbrészt még most is úgy használják, de jelenleg nagyobb szerepe van”, amennyiben némileg szintén eltörlődik az alany és a tárgy funkciókőre felé. „Az infinitivusnak ezen fejlődési irányában a vogul nyelv valamivel hátrább van, mint a magyar, mert tárgyi használata csak kevés ige mellett szokásos”; egyébként „a vogulban is a vég- és célhatározói jelentésből fejlődött a tárgyi és alanyi jelentés” (A vogul infinitivus használata, különös tekintettel a magyarra: NyK. XXXV, 370—1). Ez tehát elvben megfelelné az én föltevésemnek is. Meg kell azonban jegyezmem, hogy POLAY a vogul *-nē* igenévképzőt nem infinitivus-, hanem participium praesentis-képzőnek tekinti: „A látást és érzést kifejező *vā'i* és *sujti* mellett a dolog tárgya infinitivus helyett *-nē* képzővel van ellátva” (423). SZABÓ DEZSŐ viszont ezt a *-nē* formású igenevet infinitivusnak értelmezi; ő tehát a 'lát' jelentésű ige melletti igenevet éppen a mi „kettős tárgyunknak” megfelelő szerkezet-

ben fordítja le: *xātālem it'imanē at vāyēm = nappalom esteledni* nem látom (NyK. XXXIV, 426). POLAY ugyanezt a példát így tolmácsolja: *és z r e n e m v e s z e m , m i k o r e s t e l e d i k n a p p a l o m* (i. h. 371). PAIS DEZSÓ nemrég (MNy. XLIX, 287) azt írta, hogy nézete szerint az egykori két feltételezett ugor nyelvjárás közül az Urál táján „adhatta át a permies az ugorosnak a *-ni*-féle igenévképzőt”: ő tehát nyilván azonos eredetűnek tartja a infinitivusnak magyar *-ni* és vogul *-nē* formánsát. Én magam — amennyire hozzá tudok szólni a kérdéshez — ősi fokon SZABÓ DEZSÓ módjára inkább főnévi (vagy még csak) igenévként látom az *it'imanē* alakot, de vagy még állapothatározónak, vagy az állapothatározó → tárgy fejlődésnek valamelyik (nem nagyon előrehaladott) fokán levő bővítménynek elemezném. — Ritkának látszik az effajta szerkezet az osztyák (chanti) nyelvben is, s csak más képzőjű igenévként fordul elő: *ī lōn' t ayattī ant xōlla „egy ludat sem hallunk gágogni”* (SCHÜTZ JÓZSEF, NyK. XL, 51). A zürjén (komi) csak 'küld, enged, tanít' stb. jelentésű igék mellett használ infinitivust, ez pedig véghatározó (vö. SZENDREY ZSIGMOND, NyK. XLVI, 231–6). Véghatározó jellegű infinitivusra más finnugor nyelvekből is akad példa (pl. a finnből, l. BUDENZ, Finn nyelvtan² 127; MARK, MSFOu. LXXXVI, 168, 191⁸; vö. még KLEMM, i. m. 385).

Az azonban kétségtelen, hogy *h a t á r o z ó i g e n e v e i n k* tömegesen fordulnak elő kódexeinkben olyanféle kapcsolatokban, amelyekben a főnévi igenévet — láttuk — szakirodalmunk már *t á r g y n a k* minősítette. A régi *-atta*, *-ette* végzetűt ellenben pl. KLEMM (390) is *á l l a p o t h a t á r o z ó n a k* mondja e példáiban: *otēt latu a i o c a' tēngerē iaratta* (= ambulans, MünchK. 41); *l a t t y a t o k e m b e r n e k f y a t u l e t t e* (ÉrsK. 41); *micor l a t t o n c t e g e d e t e h e z e t t e d , ā g ž o m i a z a t t a d* (= esuriens, sitiens, MünchK. 62).⁹

SIMONYI, i. m. II, 310–1 ugyancsak az *á l l a p o t h a t á r o z ó r a* idézi például ezeket az igeneket: *L á t t a s z . F e r e n c z e t t e r d e n ā l l v a* (JókK. 43); *M a r g i t a s s z z o n y t [i g y !] l á t t a v a l a l e e s v é n* (MargL. 199; SIMONYI értelmezése: 'leesni!'); *L á t v ā n s o k f a r i z e o s o k a t , j ö v é n ő k e r e s z t s é g é r e* (= videns multos Pharisaeorum venientes ad baptismum suum, JordK. 361); *É s l á t á m i n d a z s o k n é p ő t e t j á r v ā n* (= viditque eum totus populus ambulans, uo. 714); *L á t t u n k t e g e d e t e h e z v é n é s s z o m é h o z v ā n* (VirgK. 118); a himje megérkezvén, hogy *f ö r ö d v e l á t j a* [a n ő s t é n y g ó l y á t], a vízből kihajtja (Misk: Vadk. 332; SIMONYI megjegyzése: „így is lehetne: *f ü r ö d n i l á t j a*!"); *Á l m o m b a n a L i d i a n y j á t l á t t a m j a j g a t v a j ö v e f e l é m* (Vitk: Munk. II, 87); stb. — Az efféle példák számát valóban könnyen megsokszorozhatjuk, még a középmagyar korból is: *N á d o r K . 3 4 4 : l a t a a z ő z e n t f i a t f i g v e n* (értsd: *f ü g g n i !*); uo. 361: *micoron . . . h a l l o t t a v o l n a ő a n n a t s i r v a n*, es neki *k ö n y ö r ö g v e n* (értsd: *s i r n i , k ö n y ö r ö g n i !*); uo. 488: *l a t a . . . z e n t A p a l i n a z z o n t i d v e n a n g a l o c c a l* (értsd: *j ö n n i !*); *T i h K . 2 7 9 : ő t e t m e g h h a r a g u d u a n* senki nem *l a t t a* (= hanc irascentem nemo vidit; más források így mondták volna: *m e g h a r a g u d n i*); stb.

⁸ Itt is köszönöm FOKOS DÁVIDNAK, hogy oly készségesen segített a finnugor nyelvészeti irodalom összeállításában.

⁹ Egyéb igei állítmánnyal még gyakoribb az ilyen állapothatározó igenév: *z . f f e r e n c z e t l e w l t e u a l a e g y h a z s e p r e t t e* (JókK. 97) stb.; de persze a *l e l , t a l á l* főigéhez tartozó főnévi igenévi bővítményt SIMONYI és KLEMM nyilván ugyancsak *h a t á r o z ó* szerepűnek látná. Az újabb irodalmi nyelvben ti. itt is akad főnévi igenév: *ő t t a l á l j a é p e n* | Szemközt az úton *j ö n i* (Helmecezy: Aurora 1822, 189). Ezek a szerkezetek pedig pontosan olyanok, mint az „Anyját látja jöni” típusúak — csak ritkábbak.

SIMONYI szerintem igen találóan utalt a fõnti részletben arra, hogy a szövegbeli összefüggésben a *leesvén, fürödvén* állapothatározó egyértékû volna a *leesni, fürödni* igenévvél; hisz még a „látta... Ferenczet térden állva” szerkezetben sincs annyira perfektív (csupán az állapotban tükrözõdõ) cselekvésrõl szó, hogy ne helyettesíthetné amazt az igenevet akár ez is: (*térden*) *állni, térdepelni*. Ugyanígy behelyettesíthetnénk a „Látjátok embernek fiát ülette” mondatba is az *ülve* vagy az *ülni* igenevet, az értelem sérelme nélkül. Máskor is azonosnak látszik mindhárom említett igenevünk szintaktikai szerepe. A BécsiK. 229 pl. ezt mondja: *La tam vrat alatta* az oltaron (= Vidi Dominum stantem super altare); szerintem „az oltaron állva”, „az oltaron állni” stb. itt ugyanezt fejezte volna ki. (S ez is: Látta õt, az oltaron állt¹⁰; *amint az oltaron állt.*) — Érdekes a BécsiK. 285. lapján levõ íráshiba tanúságtétele is. Itt a latin „videns appropinquare tempus reversionis” értelmet ti. elõször így „magyarázta” a kódexmásoló: *La tu ā a m̄gfordolasnac idēiet elkozeleituēn*. Utóbb aztán észrevette a derék tollnok, hogy eltért a mintától, s lelkiismeretesen „kijavította”: *elkozeleitēni*; bár a két igenév — láttuk — nem egyszer másutt is bizvást helyettesíthette egymást.

SZEGLETI (i. m. 23) szerint a tárgyalt mondat típusok „kifejlõdését is a XVI. századtól megkezdõdõ latin hatás mozdíthatta elõ... nem õsnyelvi örökség az accusativus cum infinitivo szerkezet”. Láttuk azonban, hogy pl. már a JókK. 43 m á s f a j t a latin szerkezetet is olykor ezzel fordít magyarra: *la ta egy zepp tewzeslangot... zent ferenc feyre le zallanya* (= *vidit unam flammam descendente m*); *halla ewtett zolny.* (= *audivit eum loquente m*); stb. A két szerkezet néha egyetlen mondaton belül is váltakozik. pl. Jord K. (RMNy. V, 508): *la t t y a t o k* embernek h̄w *ffyat ylwen* ystennek yoghyaról, es *yewny* menyei kōdokwel (= *sedentem, venientem*; Márk XIV, 62; nagyjában ugyanígy WinklerK. 173 is). SZEGLETI megállapítását tehát így módosítanám: A *lát* stb. ige és névszói tárgya mellett a fõnévi igenév eredetileg állapothatározó szerepû volt, s nem lehetett sem egészen ritka, sem idegenszerû a magyarban a XVI. sz. elõtt sem; hiszen legelsõ kódexeink óta nemcsak infinitivust, hanem (állapotot kifejezõ) értelmezõ jelzõt is fordítottak vele íróink. Magam is vallom azonban, hogy elõbb a latin, majd a német minta szintén jelentõsen hozzájárult, hogy a mi nyelvünkben ez a szerkezet annyival gazdagabb használatú lett, mint a rokon nyelvek párhuzamos alakulatai. A latinban valóban erõsebben összetartozott a „(Videt) *matrem suam appropinquare*” szerkezeti egység, az accusativus cum infinitivo két tagja, mint valaha a magyar mondatbeli „*Anyját* (látja) *jõni*”; kétségtelen, hogy a magyarban a fordítások fokozták a szerkezetnek egységes szintagmabokor jellegét — de ez szerintem nem volt káros.

A szerkezet fõnévi igeneve különben nemcsak egyes középmagyar példákban volt tiszta állapothatározó funkciójú. Fõntebb SIMONYI nyomán idéztem Vitkóvicznak „*anyját lá t t a m* jajgatva *jõve*” állapothatározós mondatát. Zrínyi eposzában (Négyesy kiadása: XIII, 93) viszont ezt olvassuk Delimánról: *Areul fordulva ránk futva jünni lá t t u k*. Másutt meg Zrínyi él *-va, -ve* képzõs határozó igenévi állapothatározóval ott, ahol mi *-ni* képzõs fõnévi igenévi bővítményt alkalmaznánk: [A vadász *a nyulat*] halva *lá t j a*

¹⁰ Ez sem ritka, de egy kissé latinos; vö. JókK. 83: *la t t u a n ewket* oly vygan es *ewrewlewket*; stb.

függve egy törzsökön (Idiliüm 49); Nagyobb vagy embernél, noha embermódra | *Láttalak tégedet szólva, tanácsolva* (SzV. I, 47); *Síriai nádat* [Kamber] ráhajtá [= hajítá] keménnyen; | *De csudával látá eltörve* az földön (uo. III, 104). 1802-ből idézem: *látta* tulajdon véreken elázottan *fekünni* édes *onokáit* (Döme: Matast. 129). — Ugorjunk át végül a mai nyelvhasználatra: *látunk* mi már náci *koponyalékelőket* is meglékelt koponyával a Szajna partján *feküdni* (szindarabrészből; Csillag 1952, 192); *Nem látott* itt valaki *egy kulcsot heverni?* (az élőbeszédből): itt is megfelelne a *heverve, heverőben* állapothatározó!

Itt említem meg, hogy a kódexirodalomból van adat a *lát* melletti főnévi igenév *passzív* állapothatározó értelmére is; JókK. 83: *lata az aztalokott magassan meg uettny* (= *vidit mensas in alto positas*); uo. 153—4: *zarmazak kerestfarol zozat monduan: . . . En ram ha zemetet fel emeled lacz engemet ezewstewn el arolnyes czokolasnak myatta el adny es kemenyen scydalmazny* Es *kewtelekuel kew kewewzny* Es *veresegekuel vertlenny*; stb. Képzővel 1841-ben is: A' szelid nők . . . irtözva *látnak leöletni egy galambot* (Árvízk. IV, 61). Ilyenkor a névszói tárgy persze nem aktív végzője a cselekvésnek. — Kétségtelen, hogy ez ma már elavult, bonyolult szerkezet. Az is furcsa volna ma, ha a *lát* mellett az éppen változásban levés határozó igenével fejeznénk ki, főnévi helyett: látta őt *leesvén* (ti. 'leesni' értelemben), a *dárdát eltörve* (értsd: 'eltörni') a földön. Ez a mai éles funkciómegoszlás azonban — mint ellentétes példáink nagy száma mutatja — *nem ősi*.

Figyelmet érdemel az is, hogy ha a vitatott funkciójú főnévi igenévi bővítményt azonos értelmű alárendelt mondatral helyettesítjük, szerintem szintén a tárgyi és a határozó mellékmondat határsávjába tartozó formákat kapunk.

Nézzük meg pl. Arany János Keveháza c. költeményének két párhuzamos mondatát: *Borulni látom az eget . . . | Mozdulni látom a mezőt*. Összetett mondatban csak kétfelől kiindulva tudnám megközelíteni az idézett főnévi igenevek pontos jelentését, s az igazi egyértékű kifejezés valahol a kettő között volna. Az elsőnek a megfelelői ezek: „*Látom, hogy az ég borul*”, illetőleg: „*Látom az eget, amint (ahogy) borul*”; a másodiké pedig ezek: „*Látom, hogy a mező mozdul*”, illetőleg „*Látom a mezőt, amint (ahogy) mozdul*”. Az egyik változat tehát *tárgyi*, a másik *állapothatározó* mellékmondat.

Csaknem ugyanez a tanulság, ha „A fülemile” c. versnek ezt a mondatát vizsgáljuk: *Pétert sem hagyá pihenni | A nagy ártatlan igazság*. Íme, a „szinonimák”: 1. „*Az igazság nem hagyá, hogy Péter pihenjen*”; 2. „*Nem hagyá az igazság Pétert, hogy pihenjen*”. Vagyis most *tárgyi* és *vég határozó* mellékmondatot kaptunk.

Nem nehéz olyan példákat találnunk, amikor nem is a tárgyi, hanem a határozó mellékmondat közelíti meg jobban az eredeti szerkezet jelentését; SZEGLETI (i. m. 24) más Arany-idézeteiből pl.: *Látta m Tyrtaeust buzdítani* a csatát. Értelme: 1. „*Láttam Tyrtaeust, amint vagy ahogyan (amidőn?) buzdította a csatát*”; 2. „*Láttam, hogy Tyrtaeus buzdította a csatát*”. — A túlsó szomszéd is hallá [őt], *amint vagy ahogy (amikor?) mosolygott*; 2. „*A túlsó szomszéd is hallá [azt], hogy [hangsúlytalan közöszó!] mosolygott*”. — *Nézem a világot elfolyini felettem*. Átírásai: 1. „*Nézem a világot, amint vagy ahogy (amidőn?) elfolyik felettem*”; 2. *Nézem, hogy a világ elfolyik felettem.*”

A mai nyelvben is gyakran találunk olyan példát, amelyben nem a tárgyi, hanem a határozó mellékmondat jár közelebb az egyszerű főnévi igenévi bővítmény értelméhez: a siető munkások között ott lá t t a *menni Miklóst* (= ott látta Miklóst, *amint ment*; Nagy I.: i. m. 138); Ne e n g e d d a *gyereket a mély vízbe menni!* (Az élőbeszédből).¹¹

Természetesen jól tudom, hogy nem sok szilárd támaszpontot kapunk egy kétes nyelvtani forma elemzéséhez, ha ezt hasonló értelmű, de más nyelvtani alakú kifejezéssel cseréljük fel; az új nyelvtani formában ti. az azonos logikai-fogalmi tartalmú egységeknek nem okvetlenül marad változatlan a nyelvtani szerepük. Más-más mondat típus a „*Nem lehet elmennem*” és a „*Lehetetlen elmennem*”; sem a „*Tessék aláírni!*” meg a „*Tessék, írja alá!*” nem azonos szerkezet; nem egyforma mondatrész a melléknév a következő két példában sem: „*Most már én is erős leszek*”; „*Most már én is erőssé leszek*”. Mégis összehasonlítottam föntebb a főnévi igenévi bővítmény szerepét egyrészt a párhuzamos határozó igenevekével, másrészt a párhuzamos mellékmondatokéval. Bizonyos mértékű pozitív tanulságai ti. mégiscsak akadnak ennek is, ha kellő óvatossággal értékeljük a tapasztalatokat; másfelől már van ennek a módszernek némi hagyománya, részben éppen a most megvitatott szerkezet szakirodalmában is, s így célszerűbbnek láttam, ha én is élek a lehetőséggel.

De hadd vitakozzam végül mégis én magam azzal az ellenvetéssel, hogy az „*Anyját látja jóni*” mondat típus főnévi igeneve nemcsak eredete szerint, hanem néha még mai leíró szempontból is inkább határozó, mint tárgy; s hogy így elképzelhető volna a „*kettős tárgy*” szemlélete helyett ma is „*a névszói tárgy + állapot*-, illetőleg véghatározó főnévi igenév” felfogás!

A nyelvben a viszonylag későn, analógia vagy éppen vegyülés, beleértés, eltolódás stb. útján létrejött, bonyolult alakok mindig mások egy kissé, mint az egyszerű alaptípusok. Ha mármost ezeket mégis be akarjuk osztani a nyelvtannak szokásos, nagyobb kategóriáiba — márpedig egy bizonyos, józan határig erre kell törekednünk —, akkor nyilván nem egyszer figyelmen kívül kell hagynunk egyes finomabb különbségeiket, más jelenségek felé vezető szálaikat. Nyilvánvaló, hogy LEHR, SZINNYEI, GOMBOCZ és társaik, mikor a *lát, hall, érez, hagy, enged* ige főnévi igenévi bővítményét tárgynak (a két v. kettős tárgy egyik tagjának) minősítették, maguk sem tekintették olyan, történeti szempontból is egyértelműen tárgyi funkciójú mondatrésznek, mint — mondjuk — az ÓMS. *Syrou aniath thekunched* mondatában levő *aniath* szót; de a fejlődés efelé halad. S igaz, az említett igékhez tartozó főnévi igenév egyfelől (főleg eredete szerint) az állapot- és a véghatározóval mutat rokonságot; de másfelől (leíró szempontból) — legalább is a *lát, hall, érez* esetében — nem kevésbé hasonlít a *tud, akar, bír, kíván, szeret* stb. ige főnévi igenévi bővítményéhez; ezt pedig már mindannyian csakis tárgynak elemezzük; s talán a különleges összefüggéseket tartalmazó különleges szintagmabokor jellegét is jobban kiemeli a „*kettős tárgy*” elnevezés.

Ilyen meggondolással tehát — elsősorban a *lát, a hall* és az *érez* mellett — szerintem is fön n t a r t h a t j u k a „*kettős tárgy*” szemléletet, ha ti. egyéb jelentős zavar vagy következtelenség nem származik ebből az elemző eljárásból. Legkevésbé a *hagy* és az *enged* mellett látom helyesnek a kettős

¹¹ Megfordítva sem volna érdektelen ez az átalakítás. A következő példa h a t á r o z ó mellékmondatának ti. LEHRÉK elemzése szerint főnévi igenévi tárgy felelne meg: „*Láttam bimbót, amint kifeslett (= kifeselni)*”.

tárgy szemléletet: ezeket ti. vajmi nehéz elhatárolni a *tanít, ínt, kész(et), kényszerít* stb. ige hasonló — véghatározós — szerkezeteitől. Pl. ettől: olyan helyről estem le, ahova *felmászni* senki sem erőltetett [*engem*] (Tamási: Bölcső és bagoly 55).

III.

A másik nehézséget viszont — mint már említettem — ott látom a LEHR-féle felfogásban, hogy ha „Anyját látja jóni” típusú mondatainkban leíró szempontból kettős (két) tárgyat emlegetünk, akkor egyes párhuzamos szerkezeteinkben nyilván el kell fogadnunk a kettős (két) alanyos értelmezést is; márpedig ezzel — tudtommal — mindmáig egyik nyelvtanunk sem számolt.

a) Mert hogy végre a címben említett „kettős alany” fogalmára térjek, ezen az elnevezésen szintén nem az olyan kéttagú alanyt érteném, amilyen pl. a következő mondatban van: Most lopja életét | *Kanizsa, Rozgonyi* (Arany: V. László).

b) Nem is azt a szerkezetet, amelyben az egyik alany a mondatnak állítmányához, a másik ellenben valamelyik más (rendesen: igenévi) mondatrészhöz tartozik, ilyenformán: *Bika* ragaszkodván, *kötél* szakad vala (Hosvai: Toldi); *Tündérlányok* ott eltűntek, | *Szárnyok* lévén elrepültek (Arany: Buda halála VI, 44); Az a felesleges ember, *aki az író* ábrázolta folyamatban nem képes a maga emberi mivoltát teljesen kibontakoztatni (Csillag 1952, 150).

c) Még csak nem is azt a ritka formát, amelyben az alanyok láncszerűen kapcsolódnak egymáshoz, valahogy így: A viták közül a *minisztérium rendezte* jobban sikerült, mint a miénk.

Kettős alanyra eleve csak a kettős tárgynak megfelelő, szenvedő-intranszitiv értelmű mondatokban gyanakodhatunk (meg talán még egy-két hasonló típusban): ahol tehát az egyik „alany” főnévi igenév, a másik pedig olyan másfajta névszó (névmás), amely külön-külön mind a mondat igei állítmányának, mind az említett főnévi igenévnek alanya.

Ez a szerkezet nekem a gyakorlatban a következő példamondatok elemzésekor okozott fejtörést: *Kopereczky* . . . a családi képeket látszott nézegetni (Mikszáth: A Noszty fiú esete³ I, 44); a műhelyben az emberek minduntalan kisebb csoportokba verődtek, *amelyek* két-három percig szorosán összetapadva *tanakodni* látszóttak (Déry: Felelet I, 8); [Egy időben az óklasszikai versformák] helyett látszott kizárólagos uralomra *törni emez* [ti.: a leoninus] (Horváth J.: Rendszeres m. verstan 97); mintha arra is *ügyelni* látszana ám [ti. én] (Tamási: Bölcső és bagoly 88); stb. Az effajta mondatok mai irodalmi és köznyelvünkben épp olyan természetesek és közkeletűek, mint a párhuzamos cselekvő-transzitiv formák; az „Anyja látszik jóni” szerkezet éppen olyan jól használható, tömör kifejezőeszközünk, mint ez: „Anyját látja jóni”. Régi példáink is csaknem ugyanúgy akadnak erre, mint a cselekvő (kettős tárgyas) szerkezetre; főleg ha a *látszik* igének *láttatik, látszatik* és — régen gyakoribb — *tetszik* ’videtur’ szinonimáját (meg ennek

változatait) stb. is bevonjuk a vizsgálódásba.¹² Pl. JókK. 8: ew furot *karyay es oldaly* ez vilagnak vegere *l a t t a t i k* [!] *v a l a t e r y e d n y* (= brachia protensa in latum usque ad mundi fines videbantur extendi); uo. 60: *l a t a t y k u a l a* egyéb vylagbalol *meg terny* (= videbatur de alio mundo redire); uo. 131: *l a t t a t y k u a l a . . .* mykent zerelmnek langyt *ky boczattny* (= videbatur . . . quasi flammis amoris emittere); BécsiK. 291: [*a férfiú*] é megmondot zino lora *l a t t a t o t e l l e n i* (= praedicti coloris equum conscendere visus est); uo. 168: *kic l a t t a t n a c v a l a a* nepet *birnioc* (= qui videbantur regere populum); MargL. 113: *kyk evneky t e t n e k v a l a o t l e n n y*; VirgK. 148: Az goromba *ruhac* selymekből *l e n n y t e c z n e k* (a két utóbbi adat a NySz.-ből); 1562: *t e c z e c* alkotmatos dolognac *l e n n i , h o g . . .* (Telegdi M.: Az keresztyenségnec, 1884-i betűhív kiad. 9); 1584: *M e g l a t z a t u n c* szinten olly diczösegeseknek *l e n n i* (Born: Préd. 35); 1616: Oszlopoknak *l á d c z a t t a t t a k l e n n i* (Bal: CsIsk. 404); 1635: *az ember l á t t a t i k* annyit *érni* (Pázm: Préd. 116; az utóbbi három adat ismét a NySz.-ből való); 1646—51: amúgy kevesebbé *l á t t a t i k* a respubliának *pénze fogyni* (Zrínyi: Tábori kis tracta, PrózM. 78); 1660 körül: Mert nem is kicsinek, vagy könnyűnek *l á t t a t i k l e n n i* a fegyvernek *mestersége* (Zrínyi: Török Afium 47).

A szerkezetnek idegenszerű, illetőleg a maihoz képest szokatlan íze aztán mindinkább eltűnik, ahogy időben közelebb jutunk napjainkhoz: 1773: Nem mind rosz, *a' mi rosznak látszik l e n n i* (Faludi: Szent ember 24); 1788: *Karthon . . .* magát a királyt *látszik fenyegetni* (Bacsányi: ÖM. I, 197); 1790: *a' természet mosolyogni látszik a' komor szomorúságnak közepette* (Pézteli J.: Hervey' Sírhalmai 197); 1793: ellenében tartja magát Kuszinak, *a' ki lágyulni látt szik* (Erdélyi Ját. Gyűjt. I, 80); 1801: *A természet . . . olvadozni láttatott* (Kisfaludy S.: Kesergő szer. 90. dal); 1815: honnan *l á t s z a s z t e i s m e r n i* az én atyámat? (Kazinczy: Munk. VIII, 88); 1820: Még *a' füvek növést is hallani l á c c a t i k* (Dugonics: Példabesz. II, 68; a szólamód tartalmára vö. 1830 körül: *A' füvet is hallja a nőni*, Cseh J.: Gyóri közm. 10); *tüzét [Hali] . . . táplálni látszatik* (Kisfaludy K.: Minden Munkái III, 36); 1821: nem *hinni látszol* (Katona: Bánk b. 97) 1822: *Fellegek . . .* ingatva szelektül, . . . *t e t s z e t t e n e k u s z n i* (Horváth E.: Aurora 211); 1824: *Lehel, mennydörgeni t e t s z e t t* (Czuczor: Aurora 79) 1832: *a' t. társ[aság] . . . nyilvánosan és tettel látszik jelenteni, hogy . . .* (Bajza és Schedel, I. Kazinczy: Munk. I, VI); 1834: *Vilma . . .* rajzolon *l á t s z i k d o l g o z n i* (Vörösmarty: ÖM. IV, 259); 1836: *a' puszták' lakója megfelejtkezni l á t s z é k*, hogy (Vajda Péter: Aurora 86); 1838: [*a hajó*] hullámok közé *t e t s z é k t e m e t t e t n i* (Gaal: Emlény 155); 1844: *Míg állni l á t s z é k a z idő* (Petőfi: Füstbe ment terv); 1853: *düledékes emlékkövek . . . l á t s z a n a k g y á s z o l n i* a magyar . . . lovagkorát (Vahot I.: Ködf. I, 140); 1856: *l á t s z é k* a rómaiak felé *rohanni* egy palmyrai *ifjú* (Jókai XX, 61); 1879: *Úszni* levegőben *l á t s z i k p a r i p á j o k* (Arany: Toldi szer. XI, 103; vö. ezenkívül SZEGLETY i. m. 26); stb. Még tájnyelvi-népmesei adatunk (?) is van: oly sűrű erdő lett, hogy az egészen egy fának *l á t s z o t t l e n n i* (Nyr. XXX, 317).

Érdekes, hogy a *hall* igéből való, hasonlóan szenvedő értelmű („kettős alanyú”?) szerkezetre alig-alig van példám, noha a *hallik, hallszik, hallatik*,

¹² Az -sz képzős és az anélküli alakok viszonyával legújabbban TURI KÁROLY foglalkozott: Anyanyelvünk az iskolában I, 112—4.

Itt említem meg, hogy a Jókai Kódex következő három adatának latin megfelelőjét P. Balázs Jánosnak köszönhetem.

hallódik, hallatszik, hallatódik elvben szintén alkalmas volna (illetőleg lett volna) főigének. Az egyik, jónak látszó adatom 1794-ből való: *Oh te szép fülemile! be szépen hallól az erdőben hangitsálni* (Gyarmathi: Nyelvmester I, 246); a másik 1836-ból: *emberek hallatszának közeledni* (Gaal: Szirmay I., Abafi kiad. 213); a harmadik 1854-ből: [A leány] valamit *mormogni hallszik* (Szathmáry K.: Sirály I, 159).¹³ A beszélt nyelvből is csak egészen elvéve csíptem el egy-egy effajta mondatot: *A zaj erősödni hallatszott*. Ezt a szerkezetet tehát — mint ritka jelenséget — a továbbiak során már kevésbé is fogom emlegetni. — Az *érez*-nek megfelelő *érezik, érződik* ige még kevésbé „érezik” szokásosnak ilyen alkalmazásban; a *hagy* és az *enged* igének megfelelő szenvedő értelmet pedig nem is tudnánk kifejezni ilyen mondat szerkezetben. (Ha pedig egy-egy erőltetett példa mégis akad, abban kétségtávol még h a t á r o z ó az igenév, nem pedig alany. Vö. JókK. 62: *Az zegencze ehsegnek dewge mellet ystentewl nem h a g y a t t a t y k u a l a meghalný.*)

Most tehát az a kérdés, hogy tekinthető-e ez az „Anyja látszik jönni” szerkezet k e t t ő s a l a n y ú mondatformának, ti. olyan — leíró — értelemben, ahogyan az „Anyját látja jönni” szerkezetben kettős tárgyról szokás beszélni.

Mindenekelőtt egy lehetséges elvi ellenvetést szeretnék tisztázni. Nem logikai képtelenség-e egyáltalán a kettős-alanyú mondat?! Nem mond-e ez a fogalom eleve mindannak ellene, amit a mondat leglényegéről: az alany és az állítmány predikatív viszonyáról igaznak vallunk?!

Azt hiszen, nem.

Egyrészt ha az logikus, reálisan elképzelhető, hogy a *lát*, a *hall*, az *érez* stb. igei állítmány cselekvése mint tárgyra egyszerre irányul valakire és ennek a valakinek a cselekvésére („Anyját látja jönni”), akkor bizonyára az is logikus és jól elképzelhető, hogy az állítmányban kifejezett *látszik, tetszik, hallatszik* történésfogalomnak mint alany egyszerre hordozója valaki és ennek a valakinek a cselekvése („Az anyja látszik jönni”). Nyilván senki sem tartaná az ilyen mondatot sem eredeti, ősi alaptípusnak. Másrészt meg ha bizonyos — eleve talán nem várt — jelenségek már elénk bukkantak a nyelvi valóságban, akkor nincs sok értelme a tapasztalati tények ellenére való spekulálásnak. Az persze helyes, ha ilyenkor pontos nyelvtörténeti magyarázattal meg tudjuk világítani, miféle analógiás, vegyületes, beleértéses stb. jelenségek ezek, s szükség esetén normatív megjegyzést, gyakorlati tanácsot is fűzünk hozzájuk.¹⁴

Lássunk egy-két példát is!

A *kell* igét hagyományos nyelvtanaink rendesen (személytelen) igei állítmánynak elemzik; a vele kapcsolatos főnévi igenévi mondatrész pedig alanynak: *Megyek, föl kell mennem* (Petőfi: A király esküje). A *menjen* igealakot pedig még jellegzetesebben igei állítmánynak tekintjük a cselekvőt megnevező alany mellett: *Merre menjen* [ti.: *ő*? mihez fogjon? (Arany: Toldi IV, 7); (Most az *kell*, hogy) *apám menjen*

¹³ Egy kissé erőltetett példa 1822-ből: *Az éjnek fele rég eltölt már ekkor, de nem hallatott az elrémült kakas szava, azt megjelenteni* (Döbrentei: Aurora 139). — Itt emlitem meg, hogy néhány nyelvújításkori adatom az akadémiai Nagyszótár anyagából való.

¹⁴ Arról most nem kívánok beszélni, hogy néha más nyelvek nyelvtanai is ismernek-e kettős alanyú, kettős tárgyú stb. szerkezeteket; a kettős nominativus ti. nem okvetlen jelent kettős alanyt stb.

Pestre. A keleti nyelvterületen azonban régóta ismeretes az a — romános? — mondatszerkezet is, amelyben a *kell* típusú személytelen és a *menjen* típusú személyragozott igei állítmány együtt fejezi ki az állítást: „*Apám most Pestre kell menjen!*” (Vö. HORGER A., A magyar nyelvjárások 171—2.) Ezt a mondatformát tehát megmagyarázhatjuk, pl. a „Pestre kell mennie” és a „Kell, hogy Pestre menjen” szerkezet keveredésével (vagy román hatással); nyelvhelyességi szempontból elfogadhatjuk vagy helyteleníthetjük, most nem erről van szó; de a benne előforduló, sajátos „kettős” igei állítmány meglétét nem vonhatjuk kétségbe. S ha alanyát keressük, az *apám* mondatrészt kell így minősítenünk; bár ez csupán a *menjen* állítmányi részhez illik, a *kell*-hez ellenben nem, mert ehhez voltaképpen csak az *apámnak* részes-határozó és egy főnévi igenévi alany (pl.: *menni*) tartozhatna. — Érdekes még, hogy az alannal számban és személyben a *menjen*-féle állítmányi rész egyezik: „*Mi is el kell menjünk*” stb.; ellenben az időt és a módot a személytelen rész fejezi ki: „*Mi is el kellett menjünk*”; „*Mi is el kellene menjünk oda.*” (Ez is jelzi, hogy a *kell* rész eredetileg a főmondatnak, a *menjen* ellenben a mellékmondatnak az állítmánya volt.)

„*Mennem kell!*” „*Nekem is mennem kell!*” Az effajta — magyar „*dativus cum infinitivo*” — szerkezetekben a főnévi igenevet tudvalévoleg alannynak tekintjük.¹⁵ Egyes nyelvjárásaink azonban ilyen változatokat is ismernek: *Én köll émennyi. A rucákat köllöm őrizni. El kellek menni. Ki köllöttem menni.* 1955. március 3-án egy pesti kalauztól is ezt hallottam: *Előbb oda kellett visszadni!* Stb. (Vö. HORGER, i. m. 165; KLEMM i. m. 142.) Ezekben mármost a főnévi igenév is alanyféle maradt, de emellett számolnunk kell a (kitett vagy odaértett) személynévmási alannal is: s ez az utóbbi (*én*) nemcsak a *köll, köllöm, kellek, köllöttem* állítmánynak az alánya, hanem egyúttal az *őrizni, émennyi, menni* igenévi alanya-félének a logikai alánya is. Alany-félének mondom, mert — pl. az *én kellek* predikatív szerkezet mellett — némi határozó jellege is van; ez ui. most ilyesvalamilyen értelmű: *'én vagyok kénytelen, köteles rá; én tartozom vele'*.¹⁶ — Az irodalmi és a köznyelvben mindezeket a formákat helytelennek szoktuk tartani.

Azt is tudjuk, hogy a *tetszik* 'placet, es gefällt' ige (meg a *használ, szép, jó, hasznos* stb. állítmány) mellett részes-határozó fejezi ki azt, akinek az érdekről, javáról, ízléséről beszélünk (*dativus commodi*; vö. KLEMM, i. m. 200). S bár „a főnévi igenévnak alanyként való szerepe eredeti vég-határozó szerepéből fejlődött” (uo. 139), udvarias beszédben már régtől fogva él a *tetszik* ige és részes-határozója ilyen alannal: *Mit tetszik kegyelmednek, önnek stb. kívánni?* Az aztán természetes, hogy analógiásan a megszólított személyt is alannak érezve, kialakított a magyarság ilyen szerkezeteket is: *A nagyságos úr maga is tetszett magyarázni, hogy a föld a parasztokat illeti*

¹⁵ Persze egyéb szerkezetben célhatározó is lehet: [Fűrész Balázs] józan-életű, szorgalmas, takarékos, ha *egy ember* kellett valaha *dolgozni* [másnak], hát ő kellett bizonyosan (Szabó P.: i. m. I, 137). Ez azonban a *lát* főige mellett is előfordulhat: Sötét van, nem látok tovább *dolgozni*. Az effajta szerkezetek általában csak lazábban függenek össze a tölem vizsgált alakulásokkal, ezért részletesebben nem is térek ki rájuk.

¹⁶ Hasonló vegyülékes forma pl. 1558-ból: nekuenk kereztieneknek minden *dolgunk* Isten neuenek dicizetire *kell lenni* (Bornemisza: Elektra A ij verso). Egy kissé más ez, JókK. 31: Gondolywk hogy aldót cristusnak kynyaytt *my* *kelle tte wnk zenuedny* (= nos tolerare et portare debemus).

(Kocubinszkij ukrán írónak Hevesi Jolán és Wessely László fordította „Fata morgana” c. novelláskötetéből idézi a SzN. 1953. XI. 26-i számának ismertetése). Itt is elképzelhető volna tehát a kettős alany szemlélete: közülük az igei állítmány a személyre utalóval egyezik. A SIMONYI idézte „T e s s e n e k *leülni!*” (MHat. I, 302 jegyz. stb.) példában persze éppen (a hiányosság meg) az egyeztetés miatt nehezebb ez az elemzés; de most nem erről van szó, hanem arról, hogy lehet-e egyáltalában kettős alanyú mondatról beszélni. Íme: lehet, hiszen másodlagosan ugyan, de v a n ilyen.

Ezek után azt kell pontosabban megvizsgálunk, hogy egyrészt eredete szerint, másrészt a mai nyelvi-nyelvtani analógiák szerint miféle mondattani szerepe, milyen viszonyjelentése van az „*Anyja látszik jönni*” mondat-szerkezet főnévi igenévi mondatrészének.

Tanulmányom elején már említettem, hogy LEHR óta az „Anyját látja jönni” szerkezet létrejöttét a *látja az anyját* és a *látja jönni* = *jövését* kifejezés egyesüléséből szokás magyarázni. Ennek megfelelően az „Anyja látszik jönni” mondatot nyilván az *anyja látszik* és a *jövése látszik* formák összegeződésének kellene tekintenünk.

Történeti szempontból azonban ez esetben is inkább a (nyilván véghatározóból lett) állapothatározó funkcióból indulnék ki: azaz a „*jönni* (látszik valaki)” szerkezetet eredete szerint ilyenféle jelentésűnek fognám fel: *jövőnek, jöve, jöttében, mint aki jön* (látszik valaki). A *jönni* igenévet tehát szintaktikailag ismét olyan állapothatározóból származtatnám, amilyent *-nek* raggal ma is használunk a *lát* és a *látszik* ige mellett (vö. SIMONYI: i. m. I, 297).

Ezért lehetséges, hogy a főnévi igenév itt is gyakran érintkezik a h a t á r o z ó igenévvél kifejezett állapothatározóval. Csak egy világos példát idézek. A JordK. 370 így beszél a képmutatókról: *Meg hervattattyak orcaiokat [ti.: ök], hóg t e c h y e n e k* embereknek *beytelwen*. Nyomatott bibliafordításaink viszont nem sokkal később így szövegezik meg ugyanezt a gondolatot: *hogy ne tessél embereknek böytelni [ti.: te]* (Helt:ÚT. B3); *Midőn bõitöltenek, megkomorétották orczájokat*, *hogy tetszenének* egyebeknek *bõitólni [ti.: ök]* (Tel:Evang. II, 521; mindhárom adata NySz.-ből).¹⁷

Ha mellékmondat tal helyettesítjük a vitatott bővítmenyt, ismét kétfelől közelíthetjük meg a pontos értelmet: egyrészt az alanyi, másrészt a határozó mellékmondat felől. Térjünk vissza e végből egyikét — tárgyias szerkezetben már vizsgált — példamondatunk intranzitív változatához! A „*Borulni látszik az ég*” példa egyrészt azt jelenti: „*Látszik, hogy az ég borul*”; másrészt ezt: „*Látszik az ég, amint (ahogy) borul*” A „*Mozdulni látszik a mező*” pedig egyrészt a „*Látszik, hogy a mező mozdul*”, másrészt a „*Látszik a mező, ahogy (amint) mozdul*” mondat értelmével fejezhető ki legpontosabban. Az egyik szinonima tehát a l a n y i, a másik áll a p o t h a t á r o z ó mellékmondat tal fejezte ki a szerkezet értelmét. Zrínyi határozó mellékmondata is főnévi igenévi értékű — ha tetszik — itt: Az vi-gyázó hallik bástyáról, *mint szállal* (= szólalni; SzV. III, 51).

SZEGLÉTI a *látszik* állítmánnyal kapcsolatos, tárgyalt főnévi igenévet már a l a n y n a k nevezi, s megjegyzi, hogy ennek az alanya viszont egyben

¹⁷ Valami *, „*Láttatik a vizen járatta*”-féle szerkezetre nincs példám — bár nem tartanám meglepőnek, ha ez is előkerülne egyszer.

a főigének is alanya; meg azt, ami még sajátosabb: hogy „ezt az igét [ti. a látszik-ot]... a főnévi igenév mellett személyesen szoktuk használni” (i. m. 26; én ritkítottam: T. J.). De éppen ez a személyes használat a további bökkenő. A főnévi igenévi alanynak ti. személytelen állítmánya szokott lenni nyelvünkben, akár igei (pl. Van mit *ennie*; Nincs mire *várni*; Mindnyájunknak *el kell menni.*), akár névszói, illetőleg összetett (pl. *Jó itt lenni*; *Illő volt hazamennünk*; *Szabad lenne megnéznem?*). Az „Anyja látszik jönni” mondatban ellenben csakugyan egy, 3. személyű cselekvő alanyra utal a *látszik* állítmány; s ugyanígy rámutathat más személyű vagy számú alanyra is. Más szóval: ha az ilyen mondatban — SZEGLETI módján — alanynak fogjuk fel a főnévi igenevet, akkor valóban még egy másféle névszói (többnyire személynévmási) alanyt is számba kell vennünk: akár ki van ez téve, akár csak odaértjük; s a *látszom*, *látszol*, *látszik* stb. igei állítmány számban és személyben éppen ezzel egyezik meg. Ezért SZEGLETI, noha ezt a szerkezetet nem a II. részünkben említett „Accusativus cum infinitivo” című fejezetének megfelelő elrendezésben tárgyalja (ti. nincs „Nominativus cum infinitivo” című fejezete): utal a szerinte fölfedezhető latin analógiára: „Így áll alanyul a főnévi igenév a [személyragos] *látszik* mellett..., [s az utóbbinak] ekkor aztán egy az alanya a főnévi igenévvel (a latin *videtur*-nak megfelelő szerkezet: nominativus cum infinitivo). A magyarban ilyen szerkezetet csak a *látszik* mellett fordul elő, emellett is rendszeren harmadik személyben” (i. m. 26). — Csak röviden utalok arra, hogy már föntebb jócskán említettem 1. és 2. személyű részben többes számú példát is az idézett szerkezetre, sőt szörványosan a régi *tetszik* 'videtur' igével meg a *hallatszik* ige színimáival is. Szerkezete különben már nem is lephet nagyon meg: ilyenféle „kettős alanyt” találtunk az „*Én köll émennyi*” típusú tájnyelvi mondatalakulásokban is — bár egész más történeti előzményekkel.

Valóban alanya-e tehát ma a főnévi igenév (pl.: *jönni*) a *látszom*, *látszol*, *látszik* stb. igei állítmánynak? Az eddigiek után aligha lesz vitás a válasz. Az, aki — mint LEHR óta eléggé szokásos — az „Anyját látja jöni” szerkezetet a *látja az anyját* és a *látja jövését* egyesüléseként értelmezi, az — ismétlem — „Anyja látszik jönni” szerkezetünkben is szükségszerűen és csakis kettős alanyt láthat: a *látszik az anyja* és a *látszik (a) jövése* szerkezet összegét. De még aki — velem — inkább úgy hiszi, hogy a *lát* és a *látszik* melletti főnévi igenév határozóból — analógiás beleértés útján — toledik el a tárgy, illetőleg az alany kategóriája felé, az is érthető alapon (a fejlődési tendenciának végpontját hangsúlyozva) nevezheti a főnévi igenevet a *lát* mellett tárgynak, a *látszik* mellett alanynak; bár a határozóval való kapcsolatokat sem szabad lepleznie.

Némileg más előzmények után, de leíró szempontból nézetem szerint hasonlóan a *megszűnik* ige mellett is hamarosan csak kettős alanyról beszélhetünk majd. Néhány XIX. századi irodalmi példa: 1821: ha egyszer ő | Rabló, Királyném is megszűne *lenni* (Katona: i. m. 53); 1847: *Megszűn öldökölni* a halál *angyala* (Arany: Szt. László füve); *S egykor ez a szív is | Megszűnik dobogni* (Petőfi: ÖM. III, 164); 1861/1923: *megszűnt egyúttal ember lenni* [ti.: az, ő] (Madách: Az ember trag. 141); 1885: *Fehér nem szűnik meg engem bosszantani* (Tolnai: Polgárm. II, 182) stb. — Jól tudom, hogy a *megszűnik* régen általában *-tól, -től* ragos határozóval járt, s hogy itt SIMONYI a főnévi igenévi bővítmenyt is „ablativusnak megfelelő határozó”-nak tekin-

tette (i. m. II, 299).¹⁸ A mai nyelvérzékű ember azonban a „*Szive megszünik dobogni*” szerkezetben nem „*Mitől* (szűnik meg a szive)?” kérdéssel keresné a *dobogni* igenév mondatrészi szerepét, hanem „*Mi* (szűnik meg)?” kérdéssel; s erre a feleletet alighanem már így fogalmazná meg: „*a szive — dobogni*”. Vagyis ha már egyéb igék mellett leíró szempontból számolunk kettős tárggyal és kettős alannyal, akkor előbb-utóbb itt is át kell térnünk a kettős alany szemléletmódra. Ilyen szerkezetek kialakulása végre is minden nyelvben együtt járhat a gondolkodási és a nyelvtani formák párhuzamos fejlődésével.

Ilyenféle, de ritkább mondataalakulatnak fogom fel Zrínyi Áfiumának ezt a részletét: Croesus király *fija* . . . ott t a l á l k o z v á n *lenni* akkor az atya mellett [, ezt meg ezt tette] (hasonmás kiadás 1—2). A *találkozván* igenévnék ti. a (Croesus király) *fia* az alanya; de a *lenni* igenév szerintem félig már szintén az, bár félig még az előbbinek (értelmező) állapothatározója; mégpedig úgy, hogy alanyi funkciója nyilván másodlagos, a szintaktikai eltolódásnak csak irányát, végpontját jelzi. — Talán hasonló a következő régi és ritka mondatforma is: ekkor *kezdődt hallatszani a'* megsebesülteknek *sívása és jajgatása* (Hazai Tud. 1807/2, 58). Pontosan azonban nem igen lehetne eldönteni, hogy a *sívása és jajgatása* alany csak a *hallatszani* főnévi igenévi alannak másodrendű, azaz láncszerűen kapcsolt alanya-e, vagy egyben a *kezdődött* igei állítmánynak is. Kevert és szokatlan mondatforma ez, azért nem is nagyon fontos az egyértelmű döntés. A megfelelő cselekvő: „*kezde hallatni jajgatását*” mondat tárgyai mindenesetre láncszerűen következnek: az állítmányhoz közvetlenül csak az igenévi tárgy járul, s a főnév már ennek (másodrendű) tárgya.

Még nem beszéltem arról, mennyire magyaros vagy idegenszerű az „*Anyja látszik jönni*” mondatforma. Nem kétséges, hogy virágzását, divatát a latin *videtur* (s talán később a német *scheint*) szerkezete — mint kész minta — serkentette. Kifejlődésének alapja, csírája mégis elsősorban az „*Anyját látja jöni*” magyar szerkezet volt, illetőleg a tárgyas és az alanyos szintagmabokor kifejlődése nagyjában csaknem párhuzamos lehetett — hanem is egészen egyidejű. Csupán a *lenni* igenevet érezzük ma henyének és idegenszerűnek, ti. ilyenféle összefüggésben: „*Anyját örvendezőnek lenni látta*”; „*Anyja örvendezőnek lenni látta szott*”. A latin hatás kora előtti magyar szintaktikai fejlődésről azonban részleteiben kevés megbízható ismeretünk van; így történeti alapon erről nem szólhatok többet. — Igaz, az *Anyja látta szik jönni* kifejezést aligha különíthetjük el pontosan a latin nominativus cum infinitivo szerkezettől; a határozóból tárggyá, illetőleg alannya fejlődés azonban itt szerintem nem sértette meg a magyar mondatban belső fejlődéstörvényeit; sőt éppen ezeken alapult.

*

Hadd ismétljem el végül határozottabban néhány leíró nyelvtani szempontból fontos gyakorlati javaslatomat; 1. Egyelőre csak az érzékelést kifejező *lát*, *hall* és *érez* ige mellett ismerjünk el kettős tárgyú szerkezetet, ott is hangsúlyozva, hogy a főnévi igenévnék ez a tárgyi szerepe eredetibb állapot-

¹⁸ SZEGLETI a *megszűnik* melletti főnévi igenévben állapothatározót lát (i. h. 18). Ezt nem tartom megokoltnak, bár első hallásra a „*Milyen tekintetben* (szűnik meg)?” kérdés sem látszik képtelenségnek.

határozóból fejlődött, s hogy ilyen határozói alkalmazás még ma is előfordul. (Pl.: Nem láttál itt *egy kulcsot heverni?*) 2. A *hagy* és az *enged* ige mellett (külön kitett vagy odaértett névszói tárgy esetén) tekintsük inkább még vég-határozónak a főnévi igenévet, ne pedig már (második) tárgynak; a „*Hagyom (őt) futni*” mondatot tehát elemezzük inkább az „*Énekelni tantom (őt)*” mondat mintájára, ne pedig a „*Futni látom (őt)*” mondat hasonlatosságára. Jegyezzük azonban meg, hogy a fejlődés itt is a tárggyá való eltolódást erősíti. 3. A *látszik* mellett viszont vezessük be leíró nyelvtanainkban a *kettős alany* értelmezést; hangsúlyozva, hogy az ebben előforduló főnévi igenévi alany szerepe szintén érintkezik az eredetibb: állapothatározó főnévi igenévével. 4. Mint ma is érvényesülő mondattani tendenciát ismerjük el, hogy a főnévi igenévi határozóba a közösség nyelvi tudatában egyre belesugározódik egypár mondatformában a második tárgyi, illetőleg a második alanyi funkció. A „*Megszűnik valaki valamit tenni*” mondatszerkezet főnévi igenévében pl. eléggé világosan érezzük a határozónak a második alany felé való eltolódását, s ezt sem szabad pusztán idegen formák szolgálta utánzásának tekintenünk.

TOMPA JÓZSEF